

Panhellenic Conference of Educational Sciences

Vol 8 (2018)

8ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΘΗΝΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και
Θρησκευμάτων

8^ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΧΑΡΙΣΜΑΤΙΚΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ
Ιδεολογικές - Πολιτικές - Ψυχολογικές - Παιδαγωγικές
Προϋποθέσεις Εκπαίδευσης Χαρισματικών Ατόμων

Σε Συνεργασία με την Ένωση Ελλήνων Φυσικών και την
Ελληνική Μαθηματική Εταιρεία
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ DIVANICARAVEL
14-17 Ιουνίου 2018

Ερευνητική εργασία: απόψεις γονέων και εκπαιδευτικών για τη χαρισματικότητα και πως αυτή αντιμετωπίζεται από το σχολικό σύστημα

Κατερίνα Ζάχαρη, Μαρία-Αναστασία Ζερκούλη, Ιωάννης Κουμέντος

doi: [10.12681/edusc.2677](https://doi.org/10.12681/edusc.2677)

To cite this article:

Ζάχαρη Κ., Ζερκούλη Μ.-Α., & Κουμέντος Ι. (2020). Ερευνητική εργασία: απόψεις γονέων και εκπαιδευτικών για τη χαρισματικότητα και πως αυτή αντιμετωπίζεται από το σχολικό σύστημα. *Panhellenic Conference of Educational Sciences*, 8, 271–283. <https://doi.org/10.12681/edusc.2677>

Ερευνητική εργασία: απόψεις γονέων και εκπαιδευτικών για τη χαρισματικότητα και πως αυτή αντιμετωπίζεται από το σχολικό σύστημα

Ζάχαρη Κατερίνα, Νηπιαγωγός

k_zacahari@hotmail.com

Ζερκούλη Μαρία- Αναστασία, Νηπιαγωγός

marzer@windowslive.com

Κουμέντος Ιωάννης

ikoumentos@sch.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στα πλαίσια του ετήσιου προγράμματος εξειδίκευσης στην Ειδική Αγωγή, διεξαγάγαμε και συντάξαμε μία έρευνα με τίτλο *Απόψεις και γνώσεις γονέων και εκπαιδευτικών προσχολικής και πρώτων τάξεων του δημοτικού για τα χαρισματικά παιδιά*. Η συγκεκριμένη μελέτη διερευνά τις γνώμες και απόψεις εκπαιδευτικών και γονέων σχετικά με τη χαρισματικότητα, στις περιοχές της Θήβας και των Βορείων προαστίων. Το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας επικεντρώνεται στη κατασκευή των θεωρητικών απόψεων, από την σκοπιά διαφόρων μοντέλων και προσεγγίσεων που σχετίζονται με τη χαρισματικότητα. Σκοπός της έρευνας είναι να διερευνηθεί, σ' ένα βαθμό, ποιες είναι οι γνώμες για τη χαρισματικότητα αλλά και να δούμε τις απόψεις των ερωτώμενων συγκριτικά στις περιοχές των βορείων προαστίων και της Θήβας. Ως επιμέρους στόχοι τέθηκαν: να ανιχνευθούν οι γενικές απόψεις και γνώσεις για την χαρισματικότητα, να διαπιστωθεί η σχέση χαρισματικότητας και σχολικής επίδοσης, να δούμε αν οι ερωτώμενοι γνωρίζουν κάτι για την εκπαιδευτική πολιτική γύρω από το θέμα και τέλος να γίνουν προτάσεις βελτίωσης της εκπαίδευσης των χαρισματικών παιδιών. Για τη συλλογή δεδομένων μοιράστηκαν 40 ημερολόγια, 20 στην περιοχή της Θήβας και 20 στα Β. Προάστια. Από τα 20 ερωτηματολόγια, τα 10 δόθηκαν σε εκπαιδευτικούς προσχολικής εκπαίδευσης και πρώτων τάξεων δημοτικού, και 10 σε γονείς. Το δείγμα επιλέχθηκε με σκόπιμη δειγματοληψία και τη μέθοδο «χιονοστιβάδα». Η μέθοδος αποσκοπεί στην ανταλλαγή απόψεων με στόχο την προώθηση και διεύρυνση του προβληματισμού γύρω από ένα ζήτημα. Συγκεκριμένα χρησιμοποιείται όταν είναι δύσκολο να εντοπιστεί ο υπό έρευνα πληθυσμός και επιλέγονται άτομα με προκαθορισμένα χαρακτηριστικά οποία συστήνουν ονόματα άλλων ατόμων, οι οποίοι περιλαμβάνονται στην έρευνα στο επόμενο στάδιο. Η επεξεργασία των δεδομένων έγινε με την ποιοτική μέθοδο ανάλυσης δεδομένων.

Λέξεις κλειδιά: χαρισματικότητα

Abstract

Under the annual Special Education conference we carried out a survey on the perceptions and awareness of parents and educators involved in pre- school and early primary education regarding intellectual giftedness. Our research explores the beliefs and and opinions held by parents and educators regarding the needs of gifted children

in two regions of Greece, Thebes and the northern suburbs of Athens. The theoretical framework of this study focuses on how these beliefs have been formed taking into account the various concepts and scientific models that have been used on the study of intellectual giftedness. The aim of our research is, not only to explore the prevalent beliefs among parents and educators but also to attempt a comparison in the way they appear and vary in these two different regions of Greece. Furthermore, we have set as our individual objectives to explore the general understanding and knowledge of people on the matter, to examine the interconnection between intellectual giftedness and school performance, to find out what is the existing knowledge of individuals about the current educational policy and finally to make a proposal on how to upgrade the educational system. In order to collect data 40 questionnaires were distributed, 20 in the region of Thebes and 20 in the Northern suburbs. 10 of these questionnaires were completed by teachers involved in early primary and pre- school education and 10 were given to parents. Our sample was targeted and selected through the "snowball method". The aim of this method is to juxtapose different views so as to promote creative debate around a specific matter. It is used, in particular, when it is difficult to allocate questionnaires to the survey's focus group. Individuals with the desired specific features are selected instead and they, then introduce other people who are included in the survey at a later stage. The data processing was completed using the quality analysis method.

Keyword: giftedness

Ιστορική αναδρομή

Στον αιώνα μας, πρώτος ο Lewis Terman, ασχολήθηκε συστηματικά με τα χαρισματικά παιδιά. Τα παιδιά που ασχολήθηκε είχαν Δείκτη Νοημοσύνης (ΔN) > 140 και τα παρακολουθούσε για περισσότερο από 30 χρόνια. Οι μελέτες του κατέρριψαν την μέχρι τότε αντίληψη, ότι τα χαρισματικά παιδιά πρέπει να υπερέχουν απαραίτητως σε όλες τις δεξιότητες και επιδόσεις. Ως το 1960, κριτήριο του "πνευματικού χαρίσματος" ήταν ο υψηλός δείκτης νοημοσύνης. Σήμερα, ο ορισμός του είναι πολυδιάστατος και περιλαμβάνει την εκτίμηση των δυνατοτήτων των παιδιών για επιτεύγματα, τη συμπεριφορά τους, καθώς και τις εκπαιδευτικές τους ανάγκες. (Γιαννάκου- Κίτσου, 1998, σελ. 21)

Τα χαρισματικά και ταλαντούχα παιδιά είναι μια πραγματικότητα που απασχολεί την κοινωνία από τα αρχαία χρόνια. Η αντίληψη πως μερικοί άνθρωποι κατέχουν ειδικά χαρίσματα τα οποία πρέπει να καλλιεργηθούν, ήταν φανερή και στους αρχαίους Έλληνες. Στη Σπάρτη, η χαρισματικότητα οριζόταν με βάση τις πολεμικές και αρχηγικές ικανότητες των ατόμων. Η επιλογή των υποψηφίων γίνονταν από τη γέννηση, κυρίως με βάση τα σωματικά χαρακτηριστικά. Στην Αθήνα πίστευαν πως οι ιδιαίτερες ικανότητες κάποιου, είναι δώρο από κάποιο θεό, μάγο ή δαίμονα και το άτομο δεν συμμετέχει στην ύπαρξη και φροντίδα του χαρίσματος. Ο Πλάτων, πρότεινε να αναζητήσει η Πολιτεία τα χαρισματικά παιδιά και να τα προετοιμάσει για ηγετικούς ρόλους. Οι Κινέζοι από το 2200π.χ, είχαν υιοθετήσει τις ανταγωνιστικές εξετάσεις, για να βρουν ικανούς ανθρώπους για την στελέχωση των διοικητικών κρατικών μηχανισμών. Τα παιδιά με τις ασυνήθιστες ικανότητες και ταλέντα, στέλνονταν στην αυτοκρατορική αυλή όπου και αξιοποιούνταν τα προσόντα τους.

Η έννοια της ευφυΐας, ήταν για πολλά χρόνια συνώνυμη με την έννοια της χαρισματικότητας. Τον προηγούμενο αιώνα ήταν αρκετά κοινή η αντίληψη πως η υψηλή νοημοσύνη είναι ένα είδος γενετικής απόκλισης. Ο Jung (1954), αναφέρει ότι η

ευφυΐα και η δυσπροσαρμοστική συμπεριφορά συνδέονται μεταξύ τους, ενώ ο Getzel (1981), σημειώνει ότι η ευφυΐα τοποθετεί τις ρίζες της στο ασυνείδητο. Ο πρώτος που προσπάθησε να αξιολογήσει τη νοημοσύνη μέσα από τη διαδικασία των τεστ, ήταν ο Galton το 1869, ο οποίος επηρεασμένος από των Δαρβίνο, ερεύνησε το θέμα της κληρονομικότητας. Εξερευνώντας των παράγοντα του περιβάλλοντος που επηρεάζει την ανάπτυξη τα νοημοσύνης, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η σταθερή νοημοσύνη λειτουργεί ως αντικατάσταση της " θεϊκής νοημοσύνης" των αρχαίων Ελλήνων.

Στα περισσότερα κράτη της δυτικής Ευρώπης, ενθαρρύνεται η ανάπτυξη της Διαφοροποιημένης Εκπαίδευσης για αυτά τα παιδιά (μμέσα στο πλαίσιο του σχολικού περιβάλλοντος), γεγονός που ενισχύθηκε και από τη Συμφωνία της Salamanca (1992). Για να πετύχει όμως το εγχείρημά αυτό, θα πρέπει να εξασφαλιστεί και η επαρκής εκπαίδευση και προετοιμασία των εκπαιδευτικών που θα αναλάβουν την υποστήριξη των χαρισματικών παιδιών και φυσικά η απαιτούμενη υλικοτεχνική υποδομή για την πραγματοποίηση του προγράμματος. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο το 1994 εξέδωσε απόφαση που απευθυνόταν σε όλα τα κράτη-μέλη της Ε.Ε και, μμεταξύ άλλων, τα προέτρεπε:

- Να ψηφίσουν και να θέσουν σε εφαρμογή νομοθεσίες που να προωθούν τη στήριξη αυτών των παιδιών.
- Να προωθήσουν ερευνητικά προγράμματα που να εξερευνούν σε βάθος τη φύση και τη συμπεριφορά των χαρισματικών παιδιών, καθώς και τους λόγους που προκαλούν τις χαμηλές επιδόσεις στο σχολείο.
- Να παράσχουν συμπληρωματικά εκπαιδευτικά, ενισχυτικά προγράμματα τόσο σε μαθητές, όσο και σε εκπαιδευτικούς.
- Να διαμορφώσουν το κατάλληλο έδαφος για την προσαρμογή των χαρισματικών παιδιών στο νέο εκπαιδευτικό κλίμα που επιχειρείται να καθιερωθεί (ένταξη του συμπληρωματικού - ενισχυτικού κύκλου μαθημάτων στο ευρύτερο εκπαιδευτικό σύστημα).
- Να λάβουν τα απαιτούμενα μέτρα, ώστε να αποφευχθεί ο στιγματισμός κάποιου μαθητή εξαιτίας της χαρισματικής του φύσης αποζητώντας την εποικοδομητική αξιοποίηση ενός τέτοιου χαρίσματος και όχι την πρόκληση αρνητικών συνεπειών για τον ίδιο τον μαθητή.
- Τέλος, να προωθήσουν μια παρομοίως εποικοδομητικής συνεργασία (μέσω συμβουλίων, διαλέξεων και δικτύου συνεργασιών) μμεταξύ των εκπαιδευτικών, των ψυχολόγων και όλων των σχετιζόμενων ειδικοτήτων, με σκοπό την επιτυχή πραγμάτωση μιας τέτοιας παρέμβασης.

Πέρα από τα ευρωπαϊκά σύνορα, πολλές είναι οι χώρες που εφαρμόζουν συγκεκριμένες εκπαιδευτικές πολιτικές για τα χαρισματικά και ταλαντούχα παιδιά. Ενδεικτικά, θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στην περίπτωση της Κίνας, όπου τα εκπαιδευτικά προγράμματα βασίζονται σε τέσσερις άξονες: η ολοκλήρωση της προσωπικότητας, η παροχή επιταχυνόμενης μάθησης, η εφαρμογή των κατάλληλων μεθόδων διδασκαλίας και η ενθάρρυνση μια θετικής στάσης προς τη χαρισματικότητα. (Λεπτοκαρίδης Π., 2011, σελ. 18-19)

Μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η κυρίαρχη αντίληψη για τα χαρισματικά άτομα, ήταν η συσχέτιση της χαρισματικότητας με την ψυχική νόσο. Οι γιατροί και οι ψυχίατροι

εκείνης της εποχής, πίστευαν ότι η εξαιρετική νοητική υπεροχή, αποτελούσε μια μορφή γενετικής ανωμαλίας, που έχει ως αποτέλεσμα την ελλιπή συναισθηματική οργάνωση και την αποκλίνουσα συμπεριφορά. Ήδη από την αρχαιότητα, ο Αριστοτέλης θεωρούσε ότι η ευφυΐα σχετίζεται με την τρέλα. Ο C. Lombroso, ο περιβόητος "πατέρας" της εγκληματολογίας, υποστήριζε την ύπαρξη ψυχικών ιδιορρυθμιών-διαταραχών μέχρι τον έσχατο βαθμό της σχιζοφρένειας. Αλλά και σύγχρονες μελέτες αφήνουν υπονοούμενα, για την συσχέτιση της χαρισματικότητας με ψυχοπαθολογικές ιδιαιτερότητες. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια ο χώρος της Ειδικής Αγωγής στην Ελλάδα παρουσιάζει ιδιαίτερη ανάπτυξη.

Το νομοθετικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε με το νόμο του 2817/2000 έχει πλησιάσει την αντίστοιχη Ευρωπαϊκή πολιτική, που επιδιώκει την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, αλλά και την παράλληλη ενσωμάτωση παιδιών με ειδικές ανάγκες στη γενική εκπαίδευση. Επιπλέον, από το 2008, με ειδική νομοθεσία (Αντωνίου, 2008), περιλαμβάνονται στο πλαίσιο της Ειδικής Αγωγής και οι «χαρισματικούς» μαθητές. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το νόμο 3699/2008 για την Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση αναφέρεται: «Μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες είναι και οι μαθητές που έχουν μια ή περισσότερες νοητικές ικανότητες και ταλέντα ανεπτυγμένα σε βαθμό που υπερβαίνει κατά πολύ τα προσδοκώμενα για την ηλικιακή τους ομάδα». (Αντωνίου-Γάκη, 2016, σελ. 2) Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε εκτενέστερα στην εκπαιδευτική πολιτική που υπάρχει στην Ελλάδα για την εκπαίδευση των χαρισματικών παιδιών.

Μεθοδολογία της έρευνας

Η παρούσα έρευνα εντάσσεται σε ένα αρκετά ευρύτερο και φιλόδοξο ερευνητικό σχέδιο το οποίο στοχεύει στη διερεύνηση των απόψεων γονέων και εκπαιδευτικών για την χαρισματικότητα και πως αυτή αντιμετωπίζεται από το σχολικό σύστημα και σχετίζεται με τη σχολική επίδοση. Είναι προφανές ότι για την ερευνητική σε τέτοιες περιοχές, οι οποίες μάλιστα θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και ως «υψηλής επικινδυνότητας» λόγω των ιδιαίτερων δυσκολιών που εμφανίζει οποιαδήποτε προσπάθεια αντικειμενικής τους προσέγγισης, απαιτείται η χρήση αρμόδιων μεθοδολογικών τεχνικών όπως είναι η συνέντευξη. Το ερωτηματολόγιο φαίνεται να πληρεί τις βασικές προϋποθέσεις των ερευνητικών μας προσανατολισμών.

Σκοπός και στόχος της έρευνας

Σκοπός της έρευνας είναι να διερευνηθεί, σ' ένα βαθμό, το επίπεδο των γνώσεων που έχουν γονείς και εκπαιδευτικοί για τα χαρισματικά παιδιά, καθώς και η αντιμετώπιση των παιδιών αυτών στο σχολικό περιβάλλον. Ως επιμέρους στόχοι τέθηκαν:

Α) Να αναδειχθούν οι γενικές απόψεις και οι γνώσεις των εκπαιδευτικών και των γονέων για την χαρισματικότητα.

Β) Να εξεταστεί η σχέση της σχολικής επίδοσης με την χαρισματικότητα.

Γ) Να αναδειχθεί η εκπαιδευτική πολιτική γύρω από την χαρισματικότητα και τι γνωρίζουν οι ερωτώμενοι σχετικά με αυτή.

Δ) Να προταθούν τρόποι βελτίωσης της εκπαίδευσης των χαρισματικών παιδιών.

Η παρούσα μελέτη δεν περιορίζεται μόνο με την συμπλήρωση ερωτηματολογίου από τον ερωτώμενο, καθώς και στην ανάλυση γραπτού υλικού και νομικών εγγράφων.

Ερευνητικά ερωτήματα

Τα ερωτήματα που τέθηκαν παρουσιάζονται παρακάτω και αποτελούνται από τις ερωτήσεις που διατυπώθηκαν σε γονείς και εκπαιδευτικούς σε συνδυασμό με τις απαντήσεις που λήφθηκαν.

- Ποιες είναι οι γνώμες/πεποιθήσεις γονέων και εκπαιδευτικών σχετικά με τη χαρισματικότητα;
- Πως πιστεύουν οι ερωτώμενοι ότι συνδέεται η χαρισματικότητα με τη σχολική επίδοση;
- Με ποιους τρόπους πιστεύουν ότι μπορεί να γίνει η ομαλή ένταξη των χαρισματικών παιδιών;
- Τι εμπόδια δημιουργούνται στην εκπαίδευση τους;

Θεωρητική Μεθοδολογική Προσέγγιση

Για την συγκεκριμένη έρευνα επιλέχθηκε η ποιοτική μέθοδος και στόχος της είναι να παρουσιάσει απόψεις γονέων και εκπαιδευτικών για την χαρισματικότητα και πως αυτή αντιμετωπίζεται από το σχολικό σύστημα και σχετίζεται με τη σχολική επίδοση. Η επιλογή της ποιοτικής έρευνας θεωρήθηκε κατάλληλη γιατί στοχεύει στην περιγραφή, ανάλυση, ερμηνεία και κατανόηση κοινωνικών φαινομένων, απαντώντας κυρίως στα ερωτήματα «πώς» και «γιατί», ερωτήματα που απασχολούν και τη συγκεκριμένη έρευνα (Ιωσηφίδης, 2003). Η συνέντευξη αποτελεί βασικό εργαλείο της ποιοτικής έρευνας, η οποία δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή να εμβαθύνει και να φτάσει σε σημεία όπου μπορεί να διερευνήσει σκέψεις, αξίες, προκαταλήψεις, συναισθήματα, στάσεις, εμπειρίες, απόψεις και αναπαραστάσεις των συμμετεχόντων ελεύθερα και σε βάθος (Wellington, 2000 · Ιωσηφίδης, 2003 · Αβραμίδης & Καλυβά, 2006). Ωστόσο, στην παρούσα έρευνα, που στόχος ήταν να διαπιστώσουμε τις γνώσεις και τις απόψεις γονέων και εκπαιδευτικών για τη χαρισματικότητα, οι ερωτώμενοι αρνήθηκαν να δώσουν συνεντεύξεις και προτίμησαν να μας συμπληρώσουν μόνοι τους το ερωτηματολόγιο με τις ερωτήσεις.

Ερευνητικά εργαλεία

Το ερωτηματολόγιο αποτελεί το μέσον επικοινωνίας (interface) μεταξύ του ερευνητή και των ερωτώμενων, με άμεσο ή έμμεσο τρόπο, ανάλογα με τη μέθοδο συλλογής των δεδομένων. Η κατάρτιση του ερωτηματολογίου, λόγω των ιδιοτήτων που έχει, αποτελεί την πλέον κρίσιμη και λεπτή εργασία, καθοριστικής σημασίας για την επιτυχία μιας έρευνας. Οι ερωτήσεις που επιλέχθηκαν για το ερωτηματολόγιο ήταν και ανοιχτού τύπου (εκτός από τις ερωτήσεις που αφορούσαν τα δημογραφικά στοιχεία των ερωτώμενων), μιας και οι ερωτήσεις αυτού του τύπου επιτρέπουν μια πιο πλούσια και σε βάθος διερεύνηση, αλλά και κλειστού τύπου, καθώς η αποκλειστική ύπαρξη μόνο

ανοιχτού τύπου ερωτήσεων μπορεί να προκαλέσουν αμηχανία και σύγχυση στον ερωτώμενο ο οποίος ενδεχομένως μπορεί να μην διαθέτει ευφράδεια λόγου και γνώσεις.

Το δείγμα της έρευνας

Για τη δειγματοληψία χρησιμοποιήθηκαν μη τυχαίες μέθοδοι η δειγματοληψία «χιονοστιβάδας» και η «σκόπιμη» δειγματοληψία (purposive sample) στις περιοχές της Θήβας και των Βορείων Προαστίων. Οι μονάδες που επιλέξαμε να συγκρίνουμε για το αποτέλεσμα ήταν επιλεγμένες ώστε να μας επιτραπεί η ερμηνευτική πρόσβαση σε οτιδήποτε είναι αυτό που μας ενδιαφέρει χωρίς όμως αυτές να αποτελούν στην πράξη το αντικείμενο του ενδιαφέροντος μας. Ως εκ τούτου οι μονάδες επιλέχθηκαν με σκοπό τις συγκρίσεις εμπειριών.

Ανάλυση δεδομένων

Διερευνώντας στα πλαίσια της έρευνας τις γενικές απόψεις και γνώσεις για την χαρισματικότητα, διαπιστώσαμε ότι, κανένας από τους ερωτώμενους δεν έδωσε ακριβή ορισμό για την έννοια της χαρισματικότητας και του χαρισματικού παιδιού. Συνοψίζοντας τις απαντήσεις τους, ωστόσο, σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες στην έρευνα μίλησαν για ιδιαίτερα ταλέντα παιδιών και ανεπτυγμένη συναισθηματική και κοινωνική νοημοσύνη.

Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει κάποιος ακριβής ορισμός για την έννοια της χαρισματικότητας. Συνήθως, όταν μιλάμε για χαρισματικά άτομα αναφερόμαστε σε άτομα με υψηλή νοημοσύνη και αντίληψη (πάνω από τον μέσο όρο, όχι όμως απαραίτητα) σε συνδυασμό με δημιουργική σκέψη και ικανότητα αφοσίωσης στην ενασχόληση με κάποιο έργο. Σύμφωνα με το National Association for Gifted Children (NAGC) χαρισματικό άτομο είναι κάποιος, ο οποίος δείχνει ένα εξαιρετικό επίπεδο σ έναν ή παραπάνω τομείς της έκφρασης, όπως οι αρχηγικές ικανότητες ή η ικανότητα της δημιουργικής σκέψης ενώ βλέπουμε ταλέντα στα μαθηματικά ή την μουσική (Delisle & Lewis, 2003).

Το 1978 ο Renzulli, πρότεινε έναν πιο διευρυμένο ορισμό της χαρισματικότητας, όπου υποστηρίζει ότι το χάρισμα (giftedness) είναι η αλληλεπίδραση τριών χαρακτηριστικών της ανθρώπινης συμπεριφοράς και ότι τα χαρισματικά παιδιά είναι αυτά που μπορούν να αναπτύξουν αυτό το σύνθετο συνδυασμό ικανοτήτων (Γιαννάκου- Κίτσου, 1998, σελ. 21-22):

- Γενική νοητική ικανότητα πάνω από το μέσο όρο
- Υψηλά επίπεδα υπομονής στην ολοκλήρωση μιας προσπάθειας
- Υψηλά επίπεδα δημιουργικότητας

Διαπιστώνουμε δηλαδή, ότι η έννοια της χαρισματικότητας διαφοροποιείται ανάλογα με τις εκάστοτε ιδεολογικές αντιλήψεις.

Η αντιμετώπιση των χαρισματικών παιδιών από το κοινωνικό τους περιβάλλον ήταν ένα θέμα που μας απασχόλησε στην έρευνα μας. Οι ερωτώμενοι ήταν διχασμένοι για το αν τα παιδιά αντιμετωπίζονται θετικά ή αρνητικά, με τους περισσότερους εκπαιδευτικούς, και των δύο περιοχών, να πιστεύουν ότι υπάρχει θετική αντιμετώπιση και την πλειοψηφία των γονέων αντίθετα, να υποστηρίζει ότι η αντιμετώπιση των παιδιών αυτών δεν είναι και τόσο θετική.

Ο διχασμός των απόψεων ανάμεσα σε γονείς και εκπαιδευτικούς είναι πολύ πιθανό να οφείλεται στην οπτική από την οποία βλέπουν αυτά τα παιδιά οι δύο ομάδες. Ένας εκπαιδευτικός κατανοεί την χαρισματικότητα μέσα από μια πιο επαγγελματική οπτική, και βάση των γνωστικών, κυρίως, ικανοτήτων του παιδιού. Αντίθετα ένας γονιός αναγνωρίζει περισσότερο συμπεριφορές του παιδιού γι' αυτό και θεωρούν ότι αντιμετωπίζονται αρνητικά μιας και τονίζονται στοιχεία της συμπεριφοράς τους, που πολλές φορές είναι αρνητικά. Τα χαρισματικά παιδιά μπορεί να υστερούν σε σχέση με τους συνομηλίκους του σε δεξιότητες λεπτής και αδρής κινητικότητας, και ως εκ τούτου να αποθαρρύνεται, ενώ μπορεί να έχουν μια αρνητική αντίληψη για τους εαυτούς τους και να υποφέρουν από μειωμένη κοινωνική αποδοχή από τους συνομηλίκους τους.

Προχωρώντας την έρευνα, βλέπουμε ότι οι δυο ομάδες (γονείς – εκπαιδευτικοί) είναι σε θέση να αναγνωρίσουν ένα χαρισματικό παιδί, σύμφωνα με τις απαντήσεις τους στην έρευνα, είτε μέσω της συμπεριφοράς τους , είτε μέσω των γνωστικών τους ικανοτήτων.

Ωστόσο, συγκρίνοντας τις απαντήσεις των δύο ομάδων στην ερώτηση αν τα παιδιά με υψηλό δείκτη νοημοσύνης έχουν περισσότερες πιθανότητες ακαδημαϊκής επιτυχίας από ένα παιδί με φυσιολογικό δείκτη, παρατηρήσαμε μια αντίφαση. Οι εκπαιδευτικοί , παρά το γεγονός ότι γενικά παρουσιάζονται πιο ενημερωμένοι από ότι οι γονείς απάντησαν στην πλειοψηφία τους θετικά, ενώ οι γονείς αρνητικά.

Σε πολλές έρευνες ο δείκτης νοημοσύνης δεν αποτελεί σημαντικό κριτήριο ακαδημαϊκής επιτυχίας , μιας και η τελευταία είναι ταυτόσημη κυρίως με τη συναισθηματική νοημοσύνη του ατόμου. Συναισθηματική νοημοσύνη σύμφωνα με τον D. Goleman, είναι η Συναισθηματική νοημοσύνη είναι η ικανότητα των ατόμων να αναγνωρίζουν τα δικά τους, καθώς και τα συναισθήματα των άλλων, να κάνουν διάκριση μεταξύ διαφορετικών συναισθημάτων και να τα ονομάσουν κατάλληλα, καθώς και να χρησιμοποιούν τη συναισθηματική πληροφορία ως οδηγό σκέψης και συμπεριφοράς.

Σε ερωτήσεις που αφορούσαν την σχολική επίδοση των χαρισματικών παιδιών, πάνω από τους μισούς ερωτώμενους θεωρούν ότι τα παιδιά αυτά πρέπει να εκπαιδεύονται βάση ενός εξατομικευμένου προγράμματος, το οποίο κατά κύριο λόγο να είναι στην ευθύνη της εκπαιδευτικής πολιτικής, ενώ 28 από τους 40 ερωτώμενους απάντησαν θετικά στο αν τα χαρισματικά παιδιά πρέπει να έχουν ισότιμη προσοχή με παιδιά που έχουν άλλες μαθησιακές ιδιαιτερότητες

Για την αποτελεσματική εκπαίδευση αυτών των μαθητών, είναι απαραίτητες λειτουργίες όπως: η *νοητική προσβασιμότητα*, δηλαδή η διαμόρφωση τάξεων που θα είναι προσβάσιμες σε χαρισματικά και ταλαντούχα παιδιά, ο *σεβασμός στη νοητική ποικιλομορφία*, όπου είναι η βασική αρχή σε ένα σχολικό περιβάλλον συμμετοχικής εκπαίδευσης και τέλος η *χρήση κατάλληλων στρατηγικών διδασκαλίας*, δηλαδή η ύπαρξη ετερόμορφων ομάδων συνεργατικής μάθησης, καθώς η συνεργασία ενός ταλαντούχου/ χαρισματικού παιδιού με έναν συμμαθητή του μπορεί να λειτουργήσει ως τροχοπέδη στην εξέλιξή του. Το 1990 ψηφίστηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Υπουργών η παιδαγωγική αρχή της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης, η οποία αναφέρεται στη διακήρυξη της Unesco, που διαμορφώθηκε στη διακήρυξη της Σαλαμάνκας, περί Ειδικής Αγωγής και προτείνει ένα σχολείο για όλους τους μαθητές όλων των μαθησιακών επιπέδων. Σκοπός της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής πρακτικής είναι η ολόπλευρη ανάπτυξη των μαθητών μέσα σε ένα « ελάχιστο περιοριστικό πλαίσιο».

Μέσα στο πλαίσιο αυτό, τα προγράμματα εκπαίδευσης των χαρισματικών παιδιών προσαρμόζου το κοινό αναλυτικό πρόγραμμα στις ανάγκες και τις δυνατότητές τους. (Λεπτοκαρίδης, 2011, σελ. 15-16)

. Στην εκπαιδευτική κοινότητα, αλλά και στην ευρύτερη κοινωνία διαφαίνεται ένας έντονος σκεπτικισμός, αν όχι φοβία ή απαξία, για την ιδιαίτερη μεταχείριση των χαρισματικών παιδιών και τη θέσπιση ενός δραστικού υποστηρικτικού συστήματος προς αυτά. Αντιθέτως, φαίνεται ότι στην περίπτωση των χαρισματικών παιδιών δεν ισχύει η αρχή των ίσων ευκαιριών στην εκπαίδευση, που αντανακλά την γενικότερη λογική η οποία διέπει των σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων για μαθησιακές ομάδες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Όσον αφορά την εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα, μέχρι και το 2000 δεν υπήρχε κάποιου είδους νομοθεσία για την εκπαίδευση των χαρισματικών παιδιών. ότι «Στα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, περιλαμβάνονται επίσης πρόσωπα νηπιακής, παιδικής και εφηβικής ηλικίας που δεν ανήκουν σε μία από τις προηγούμενες περιπτώσεις, αλλά έχουν ανάγκη από ειδική εκπαιδευτική προσέγγιση και φροντίδα για ορισμένη περίοδο ή για ολόκληρη την περίοδο της σχολικής ζωής τους.»

Με τον νόμο 3194 του 2003, οι χαρισματικοί και ταλαντούχοι μαθητές αναγνωρίζονται ως μια ομάδα υπαρκτή μέσα στο μαθητικό δυναμικό της χώρας, ενώ Ο τελευταίος νόμος, που θεσπίστηκε το 2008/ άρθρο 3, αναφέρει ότι: "Μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, είναι και οι μαθητές που έχουν μια ή περισσότερες νοητικές ικανότητες και ταλέντα, σε βαθμό που υπερβαίνει κατά πολύ το προσδοκώμενο για την ηλικιακή τους ομάδα. Έτσι λοιπόν, με αφορμή αυτές τις ανάγκες αυτών των παιδιών και με απόφαση του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, ανατίθεται η ανάπτυξη προτύπων αξιολόγησης και εκπαιδευτικών προγραμμάτων για του μαθητές αυτούς σε Σχολές και Τμήματα Α.Ε.Ι, που θα μπορούν να εκδηλώσουν το ενδιαφέρον τους."».(Λεπτοκαρίδης Π., 2016,σελ.20-21)

Σημαντικό σημείο της παρούσας έρευνας αποτελεί η ανάλυση των ερωτήσεων του τέταρτου άξονα που αφορούν προτάσεις βελτίωσης που κλήθηκαν να δώσουν τόσο οι γονείς όσο και οι εκπαιδευτικοί. Σημείο αναφοράς υπήρξε η πρώτη ερώτηση για το αν υπάρχει επαρκής ενημέρωση για τις ανάγκες των παιδιών αυτών, στην οποία η πλειοψηφία των ερωτώμενων απάντησε αρνητικά και ταυτόχρονα κρίνουν σημαντικό να υπάρχει ενημέρωση των γονέων, ώστε να υποστηρίξουν και αυτοί όπως μπορούν τα παιδιά τους.

Σύμφωνα με τον J. Renzulli δύο ομάδες παραγόντων συμβάλουν στην εκδήλωση της χαρισματικότητας: **οι παράγοντες προσωπικότητας και τους παράγοντες περιβάλλοντος, ενώ αναφέρει «η χαρισματικότητα είναι η αλληλεπίδραση τριών ομάδων βασικών ανθρώπινων χαρακτηριστικών: των γενικών ικανοτήτων άνω του μέσου όρου, των υψηλών επιπέδων αφοσίωσης στην εργασία και των υψηλών επιπέδων δημιουργικότητας. Τα προικισμένα παιδιά είναι αυτά που διαθέτουν ή είναι ικανά να αναπτύξουν αυτό το σύνθετο σύνολο χαρακτηριστικών και να τα εφαρμόσουν σε οποιονδήποτε δυναμικά αξιόλογο τομέα της ανθρώπινης επίδοσης».**

Δεδομένου ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχει κάποια είδους αναλυτικό πρόγραμμα ειδικό για αυτά τα παιδιά , ο εκπαιδευτικός βρίσκεται στη δύσκολη θέση να διαχειριστεί μόνος του μέσα στην τάξη την πρόκληση ενός χαρισματικού μαθητή, τη στιγμή που δεν υπάρχει κάποια συστηματική προσπάθεια επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών. Έτσι , ο εκπαιδευτικός καλείται σε προσωπικό επίπεδο να επιμορφώσει τον εαυτό του και να

τον εφοδιάσει έτσι ώστε να καλύψει τις ανάγκες ενός παιδιού με υψηλές ικανότητες, με βάση κάποιες αρχές.

Βασικές αρχές για την ομαλή ένταξη των χαρισματικών, όπως τις αναφέρει η κα. Λαμπροπούλου στον *Οδηγό για μαθητές με ιδιαίτερες Νοητικές ικανότητες και Ταλέντα*, είναι η νοητική προσβασιμότητα, κατά την οποία σαν εκπαιδευτικοί οφείλουμε να διαμορφώσουμε τάξεις προσβάσιμες σε αυτά τα παιδιά, που θα μπορούν να αναπτύξουν τις ικανότητες τους, όχι με περισσότερη ύλη, αλλά με ειδικά διαμορφωμένα προγράμματα σπουδών και συγκεκριμένα μαθήματα που να συμβάλουν στη νοητική εξέλιξη των χαρισματικών παιδιών. Οι επόμενες δύο αρχές είναι ο σεβασμός της νοητικής ποικιλομορφίας, που αποτελεί στοιχείο υψίστης σημασίας σε ένα σχολικό περιβάλλον συμμετοχικής εκπαίδευσης, και χρήση στρατηγικών διδασκαλίας και διαχείρισης τάξης που δεν 'εκμεταλλεύονται' τα χαρισματικά και ταλαντούχα παιδιά.

Τέλος αναφορικά με το αν η νομοθεσία έχει περιθώρια αλλαγών για την εκπαίδευση των χαρισματικών παιδιών οι ερωτώμενοι απάντησαν θετικά. , θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι απαντήσεις των ερωτώμενων ταυτίζονται με τις προτροπές του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου το 1994 σε όλα τα κράτη μέλη οι οποίες μεταξύ άλλων αναφέρουν

- Να ψηφίσουν και να θέσουν σε εφαρμογή νομοθεσίες που να προωθούν την στήριξη αυτών των παιδιών. «...να ψηφίσουν και να θέσουν σε εφαρμογή νομοθεσίες που να προωθούν την στήριξη τους» (ΓΟ9 ΘΗΒΑ)
- Να προωθήσουν ερευνητικά προγράμματα που να εξερευνούν σε βάθος τη φύση και τη συμπεριφορά των χαρισματικών παιδιών, καθώς και τους λόγους που προκαλούν τις χαμηλές επιδόσεις στο σχολείο.
- Να παράσχουν συμπληρωματικά εκπαιδευτικά, ενισχυτικά προγράμματα τόσο σε μαθητές, όσο και σε εκπαιδευτικούς.
- Να διαμορφώσουν το κατάλληλο έδαφος για την προσαρμογή των χαρισματικών παιδιών στο νέο εκπαιδευτικό κλίμα που επιχειρείται να καθιερωθεί (ένταξη του συμπληρωματικού - ενισχυτικού κύκλου μαθημάτων στο ευρύτερο εκπαιδευτικό σύστημα).
- Να λάβουν τα απαιτούμενα μέτρα ώστε να αποφευχθεί ο στιγματισμός κάποιου μαθητή εξαιτίας της χαρισματικής του φύσης αποζητώντας την εποικοδομητική αξιοποίηση ενός τέτοιου χαρίσματος και όχι την πρόκληση αρνητικών συνεπειών για τον ίδιο τον μαθητή.
- Τέλος, να προωθήσουν μια παρομοίως εποικοδομητική συνεργασία (μέσω συμβουλίων, διαλέξεων και δικτύου συνεργασιών) μεταξύ των εκπαιδευτικών, των ψυχολόγων και όλων των σχετιζόμενων ειδικοτήτων, με σκοπό την επιτυχή πραγμάτωση μιας τέτοιας παρέμβασης.

Συμπεράσματα

Από την ανάλυση των ερωτηματολογίων προέκυψαν κάποια σημαντικά αποτελέσματα. Αρχικά τα αποτελέσματα δεν είχαν μεγάλες αποκλίσεις αν τα συγκρίνουμε βάση της περιοχής, ωστόσο παρατηρήθηκαν αποκλίσεις αν η σύγκριση γίνει με βάση την ιδιότητα του ερωτώμενου (γονέας ή εκπαιδευτικός)

Πιο συγκεκριμένα, από την ανάλυση των ερωτήσεων του πρώτου άξονα διαπιστώσαμε ότι οι περισσότεροι μίλησαν για ανεπτυγμένη κοινωνική και συναισθηματική

νοημοσύνη, όταν ερωτήθηκαν για τον ορισμό του χαρισματικού παιδιού, ενώ οι περισσότεροι θεωρούν ότι μπορούν να αναγνωρίσουν ένα χαρισματικό παιδί. Οι ερωτώμενοι όταν ρωτήθηκαν αν θεωρούν ότι υπάρχει θετική αντιμετώπιση μικρό ποσοστό απάντησε θετικά, ενώ μεγάλος αριθμός (15 από τους 20) εκπαιδευτικών πιστεύει ότι τα χαρισματικά παιδιά έχουν σίγουρη ακαδημαϊκή επιτυχία.

Αναλύοντας τον δεύτερο άξονα, ωστόσο, διαπιστώσαμε ότι ενώ η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών θεωρούν ότι τα χαρισματικά παιδιά έχουν σίγουρη ακαδημαϊκή επιτυχία, μόλις 7 απάντησαν ότι έχουν πάντα καλή σχολική επίδοση. Μεγάλη ήταν και απόκλιση μεταξύ γονέων και εκπαιδευτικών για την ύπαρξη εξατομικευμένου προγράμματος και την ισότιμη αντιμετώπιση σε σχέση με παιδιά με διαφορετικές μαθησιακές δυσκολίες. Από την ανάλυση του δεύτερου άξονα επίσης

Συνεχίζοντας την ανάλυση, από τον τρίτο άξονα διαπιστώσαμε ότι ελάχιστοι ερωτώμενοι γνωρίζουν για την ύπαρξη νομοθετικού πλαισίου για τη χαρισματικότητα, ενώ μόνο ένας γονέας γνώριζε ότι τα χαρισματικά παιδιά βρίσκονται κάτω από την ομπρέλα της ειδικής αγωγής.

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση και του τέταρτου άξονα συμπερασματικά διαπιστώσαμε ότι όλοι οι ερωτώμενοι πιστεύουν ότι δεν υπάρχει επαρκής ενημέρωση για την χαρισματικότητα, οι γονείς πρέπει να λαμβάνουν ενημέρωση ώστε να βοηθούν και οι ίδιοι το παιδί τους, ενώ, τέλος, παρατηρήθηκε ότι σε μια από τις δυο περιοχές ενδιαφέροντος μας η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών δεν θεωρείται υψίστης σημασίας.

Περιορισμοί

Στην παρούσα έρευνα, αντιμετωπίσαμε τον περιορισμό της άρνησης των ερωτωμένων να προχωρήσουμε σε προσωπικές συνεντεύξεις μαζί τους και προτίμησαν να συμπληρώσουν μόνοι τους το ερωτηματολόγιο. Αυτό περιόριζε την έρευνα μας και είχε ως αποτέλεσμα στη συλλογή λιγότερων πληροφοριών καθώς η πηγή πληροφοριών ήταν περιορισμένη. Επιπλέον η προφορική μαρτυρία διαφέρει από τη γραπτή καθώς, δεν είναι εφικτό να αναλυθούν επαρκώς τα τεκμήρια που συνεπάγονται από την λεπτομερή επεξεργασία της έρευνας.

Βιβλιογραφία

- Αντωνίου Αλέξανδρος- Σταμάτιος, Γάκη Ανδρονίκη (2016), Πότε τα χαρισματικά παιδιά παρουσιάζουν χαμηλή επίδοση, Αθήνα
- Αργύριος Αργυρίου- Γεωργία Γιωτοπούλου,-Αγγελική-Μαρία Παππά (2017), Χαρισματικοί μαθητές και εκπαίδευση, Αθήνα
- Γιαννάκου- Κίτσου Μελομένη (1998), Παιδιά σχολικής ηλικίας με υψηλό δείκτη νοημοσύνης- Επισήμανσή τους και εκτίμηση του κοινωνικής τους συμπεριφοράς, Θεσσαλονίκη
- Κούσουλας Φώτης (2017), Αντιλήψεις των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για την παιδαγωγική αντιμετώπιση μαθητών με υψηλές ικανότητες, Αθήνα
- Κυριαζή Νότα (2011), Η κοινωνιολογική έρευνα- Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών, Αθήνα, Πεδίο
- Λεπτοκαρίδης Παύλος (2011), Στάσεις και απόψεις εκπαιδευτικών γενικής και ειδικής αγωγής σχετικά με την εκπαίδευση χαρισματικών και ταλαντούχων παιδιών, Θεσσαλονίκη
- Ματσαγούρας Ηλίας Γ. (2008), Εκπαιδεύοντας παιδιά υψηλών ικανοτήτων μάθησης: διαφοροποιημένη συνεκπαίδευση, Αθήνα
- Μοσχογιάννη Μ- Παρτσαλίδου Σ. (2016), Ανίχνευση χαρισματικότητας στα μαθηματικά: μια διερεύνηση των γνωστικών παραμέτρων με τελειόφοιτους της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, Αθήνα
- Ρίζος Σπυρίδων (2011), Η περίπτωση των χαρισματικών παιδιών- Απόψεις των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε θέματα αναγνώρισης και διαχείρισης της διαφορετικότητας των παιδιών αυτών, Αθήνα
- Χατζούλη Ελένη, Παπαδάτος Γιάννης (2016), Πρόγραμμα κατανόησης/ Παραγωγής γραπτού λόγου σε τρίγλωσσους ευφυείς μαθητές της ε' και στ' δημοτικού του Μόντρεαλ του Καναδά, Αθήνα

Παράρτημα

Άξονας 1

	Σύνολο ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ	Σύνολο γονέων
Ο όρος χαρισματικό παιδί περιλαμβάνει ιδιαίτερα ταλέντα	5	4
Τα χαρισματικά παιδιά έχουν ανεπτυγμένη την κοινωνική και συναισθηματική νοημοσύνη τους	12	11
Υπάρχει θετική αντιμετώπιση από το περιβάλλον τους	7	4
Μπορείτε να αναγνωρίσετε ένα χαρισματικό παιδί	14	11
Τα παιδιά αυτά έχουν σίγουρη ακαδημαϊκή επιτυχία	11	5

Άξονας 2

	Σύνολο ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ	Σύνολο γονέων
Υπάρχουν δυσκολίες κατά την εκπαιδευτική διαδικασία	19	14
Είναι σημαντική η ύπαρξη εξατομικευμένου προγράμματος	17	9
Το πρόγραμμα σπουδών πρέπει να διαμορφώνεται από τον εκπαιδευτικό	8	7
Ισοτίμη αντιμετώπιση με παιδιά που έχουν άλλες μαθησιακές δυσκολίες	19	9
Έχουν πάντα υψηλή σχολική επίδοση	7	3

Άξονας 3

	Σύνολο εκπαιδευτικών	Σύνολο γονέα
Υπάρχει νομοθεσία για τα χαρισματικά παιδιά	4	1
Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα τους παρέχει τα κατάλληλα εφόδια	3	0
Τα χαρισματικά παιδιά είναι στην ομπρέλα της ειδικής αγωγής	7	1
Τα πρότυπα σχολεία απευθύνονται στα χαρισματικά παιδιά	3	0

	Σύνολο εκπαιδευτικών	Σύνολο γονέων
Υπάρχει επαρκής ενημέρωση για την χαρισματικότητα	0	0
Πρέπει να υπάρχει επαρκής γνώση του γονέα ώστε να βοηθήσει το χαρισματικό παιδί του	18	19
Απαραίτητες οι αλλαγές στην εκπαίδευση	16	11
Απαραίτητη η συνεχής εκπαίδευση του εκπαιδευτικού	16	7